

מועצה לשימור
אתרי מורשת בישראל

מעגל הזרחה

במה לפדגוגיה של אתרי המורשת שאלת המסר

שירי ארליך פרסול

חוברת מס' 3, תשע"ז - 2016
תחום חינוך ואתרי מורשת, מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

מעגל הדרכה
במה לפדגוגיה של אתרי המורשת שאלת המסר
שירי ארליך פרסול

חברי המערכת
ד"ר דודיק טוקר
אלעד בצלאל
שירי ארליך פרסול
דקלה ליאני
רוני בר-נתן

עריכת לשון
נרית איטינגון

עיצוב
סטודיו קוקושקה

איור
זוהר גנות

מסת"ב 0-02-7685-965-978

© כל הזכויות שמורות למועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, תשע"ז, 2016
תחום חינוך ואתרי מורשת, מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
מקוה ישראל 5891000 | 03-5086620 | www.shimur.org | shimur@shimur.org.il

דברי פתיחה

קוראים יקרים,

חוברת מס' 3 תשע"ז למפעל "מעגל ההדרכה", המיועדת לאנשי האתרים ולאנשי החינוך, עמסה על כתפיה משימה לא פשוטה, אך מאתגרת ומלאת עניין. החוברת מייצרת חשיבת עומק המזינה את עצמה בחתירה להבנת המסר, שהוא הבסיס לכל פעולות החינוך וההנחלה שלנו באתרי המורשת.

משימת העברת המסרים הטמונים בסיפור ההיסטורי, מסרים שהם בלתי נראים וחבויים "מאחורי הקלעים", היא משימה חשובה מאין כמותה. היא מחייבת מודעות ערכית חינוכית גבוהה, גילוי תבונה ורגישות כלפי המבקר, הבנת הרקע שממנו בא, התחשבות ברמת הידע שלו ויכולת לרתקו לנושא ולגרום לו להזדהות עם המקום, האתר, הסיפור והדמויות. בסוגיות אלה בא "מעגל ההדרכה" לתת מענה הולם לצוותי החינוך וההדרכה באתרי המורשת.

"מעגל ההדרכה" הוא יוזמה של תחום חינוך במועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. לכם, אנשי התחום, בראשותו של אלעד בצלאל, נתונות הערכתנו ותודתנו.

שלכם,

עמרי שלמון
מנכ"ל

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

החבורת השלישית של "מעגל הדרכה" מוגשת לעוסקים בעיצוב ההדרכה באתרי המורשת כבסיס לחשיבה ולבחינת עבודתנו באתרים. החבורת הקודמת התמקדה בהבנת תפקיד ההדרכה ובחשיבה מעמיקה על האופן שבו אנו בוחרים לעצב אותה, בהכנות לקראתה ובעיבוד שהיא דורשת בסיומה. חוברת זו היא סיכום והרחבה לנושאים שהועלו במסגרת מפגשי "מעגל ההדרכה" שהתקיימו בשנת תשע"ה.

בחבורת הצבנו על שולחן הניתוחים את המסר של המוזיאון ואת הכוחות השונים הפועלים לעיצובו. דיון מן הסוג הזה חייב להיכנס לעולמות שמצויים מאחורי פעולת ההדרכה, אך בין אם אנו מודעים לכך ובין אם לא, הרי הם משפיעים באופן עמוק על ההדרכה. העברת המסר של האתר לקהל לעולם איננה פעולה ניטרלית; היא מייצגת תמיד עמדה וגישה. אנשי החינוך באתרים יכולים להעמיד את מורכבותו של המסר שאנו מעבירים לקהל לדיון שיאפשר שימוש מודע ואחראי בו.

בכל הדרכה משולבות עדויות ראשונים, עמדות של מקימי המוזיאון או התצוגה, סינון והדגשת תוכן שעשה אוצר, התערבות חושית של מעצב ואדריכל, עמדה והנחיה של מנהל ועוד. הדמויות המשפיעות על המסר ומבקשות לספר סיפור היסטורי בוחרות בקפידה את המסר בגלל העניין שיש בו לציבור, החשיבות שבמסריו והערכים שבו שהם בעלי משמעות חברתית. אנו מעוניינים ליצור זיכרון משותף, כזה שיהווה חוט מחבר בין העבר לבין העתיד, וישפיע בעזרת סיפורי העבר על ההווה.

משימה זו, מעבר לכך שיישומה קשה ומאתגר, עלולה להעלות גם בעיות של אמינות. השיח הביקורתי ידע להתייחס במספר רב של הזדמנויות לטווח המתעתע שבין היסטוריה לזיכרון ולבעייתיות שטמונה בו.¹ חלק נרחב מן המחקר המוזיאלי המצומצם שבוצע בארץ נוגע בין היתר, ממש בסוגיות אלו, ובוחן בביקורתיות את המסרים והערכים שמועברים באתרים ואת משמעותם החברתית.²

בחבורת זו נשאלה בדרכים שונות שאלה זו: מה הם כללי האתיקה של אתרי המורשת והמוזיאונים ההיסטוריים בבואם להעביר מסרים היסטוריים? משתתפי "מעגל ההדרכה" בסיוע שירי ארליך פרסול ניסו להתמודד עם שאלה זו ממש, אך מה יגיד על כך ההיסטוריון?

בספרו **היסטוריה, זיכרון ותעמולה**³ דן ההיסטוריון יואב גלבר בשאלות חשובות אלו במישורים אחדים שכדאי לבחון. גלבר מדגיש את ההבדלים היסודיים בין זיכרון להיסטוריה, וטוען כי אין לראותם כדרכים שוות להבנת העבר. הוא גורס שהזיכרון איננו בא לייצר ידע ואיננו תיעוד נאמן של העבר. העיסוק המודרני בהבניית זיכרון חברתי הראה שהזיכרון שינה את פניו בחברה המודרנית והפך להיות כלי בגיבוש החברה ובעיצובה. כך, לדוגמה, היווה חלק חשוב בטיפוח

¹ על נושא הזיכרון וההיסטוריה ראו לדוגמה: נורה, פייר, בין זיכרון להיסטוריה-על הבעיה של המקום, זמנים 45, (1993), עמ' 4-19. כמו כן בנדיקט, אנדרסון, קהיליות מדומיינות: הגיגים על מקורות הלאומיות ועל התפשטותה, תל-אביב 1999.

² אזולאי, אריאלה (1993). בדלתיים פתוחות: מוזיאונים להיסטוריה במרחב הציבורי בישראל. תיאוריה וביקורת, 4, 79-95; כתריאל, תמר (1997). לספר את ארץ-ישראל: אתנוגרפיה של מוזיאון לתולדות ההתיישבות. דברים אחדים, 2, 56-79; שנהב-קלר, שלי (2000). "מבט אחורה לעתיד": היצג, זיכרון וזהות בבית התפוצות. חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", האוניברסיטה העברית, ירושלים; שחם-גובר, אורית (2008). "הגרסה שלנו": תכנון בית הפלמ"ח ומוזיאון בגין כמרחבים מעצבי מורשת. חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת חיפה; אנגלברג, אורית (2008). מראה מקום: הזיכרון בראי מקומי. רשות הזיכרון לשואה ולגבורה יד ושם ומוזיאון השואה האמריקני כמקרי מבחן המייצגים את זיכרון השואה הישראלי והאמריקני. חיבור לקבלת תואר שני, אוניברסיטת חיפה.

³ גלבר, יואב. היסטוריה, זיכרון ותעמולה: הדיסציפלינה ההיסטורית בעולם ובארץ. תל-אביב: עם עובד.

המורשות הלאומיות. המחקר על הזיכרון ותפקידו מראה שבכל תקופה מנסים כוחות חברתיים לעצב לעצמם זיכרון קולקטיבי חדש כדי להשפיע על מיקומם בחברה. זהו תהליך של השכחה והעצמה של הדגשים בסיפר המבוקש. תהליך זה מתקיים גם במשטרים טוטליטריים וגם בדמוקרטיות, ומובילים אותו גורמים שונים בחברה. אך תפקידו זה של הזיכרון מדגיש עד כמה הוא רחוק מתפקידה של ההיסטוריוגרפיה.

קרווין לי קליין (Klein) מראה כיצד מקדשי הזיכרון משתמשים בטרמינולוגיה דתית בבואם לדחוק את ההיסטוריה, וכיצד קידוש הזיכרון חבר להתקפה הפוסט-מודרניסטית, המציגה את ההיסטוריוגרפיה דווקא ככלי לדיכוי חברתי ולכן מעדיפה את הזיכרון על פניה.⁴

אך הבניית הזיכרון איננה תוצר בלעדי של גורמי כוח שלטוניים וויכוח פנים אקדמי. יש מגוון רחב של סוכנים ומעצבי מיתוסים. אלה כוללים קבוצות יחס המעוניינות להנציח את פועלן ובהן אוצרי מוזיאונים היסטוריים, משמרי אתרים ועוד. גלבר גורס שהעיסוק בהבניית מיתוסים נעשה לא אהוד בעידן שבו ההיסטוריונים עסוקים בניפוחם, ולכן סוכני המיתוסים מכונים כיום "מעצבי זיכרון קולקטיבי".⁵ גלבר מתייחס לבעייתיות בעיסוקם של מעצבי הזיכרון ובתוצריהם (אתרי מורשת, מוזיאונים וכדומה), אך הוא מודע להשפעה הגדולה שלהם על החברה ולעדיפות שלהם על פני הספרות ההיסטורית בזכות הפופולריות והחשיפה הגדולה שהם זוכים לה.

אל מול "מעצבי הזיכרון" או "סוכני המיתוסים" מעמיד גלבר את ההיסטוריון. תפקידו הוא הפוך. להטיל ספק, לפרק את הזיכרון ולבדוק אותו, והחתימה לאמת היא מחויבותו הראשונה. גלבר מצביע על תפקידו של הזיכרון ב"קידוש" וב"הנחלה" לדורות הבאים. אין צורך לאמת את המורשת והזיכרון, שכן או שהם מכילים את האמת בתוכם, או שההנחה היא מלכתחילה שאין דבר כזה הנקרא אמת.

בהקשר זה טוען דיוויד לוונתל (Lowenthal), גאוגרף והיסטוריון בריטי, ש"ההיסטוריה מבקשת לשכנע באמצעות האמת, ואילו ה"מורשת" מגזימה ומעלימה, ממציאה ומשכיחה, ומשגשגת על רקע של בורות וטעויות" [...] אין אפוא טעם לגנותה כמוטה - ההטיה [bias] איננה סטייה של המורשת אלא עצם מהותה".⁶

למרות זאת, גלבר מזהה את יכולתו של ההיסטוריון להיות חלק מתהליך שישפיע על הזיכרון, כדי "לצמצם במידת מה את חסרונותיו על ידי שכלולו המקצועי, על ידי עמידה על כללים ועקרונות ועל ידי דחיקתם של שרלטנים מן התחום". עמדה זו של גלבר יכולה אולי לעזור לנו במעט בהבנת תרומתה הרצויה של ההיסטוריוגרפיה לעיצוב האופן שבו מועברים המסרים באתר, וכן לתהליך המתמיד של חשיבה וביקורת פנימית שישקף לנו את תהליך עבודתנו.

אלעד בצלאל

מנהל תחום חינוך ואתרי מורשת

דקלה ליאני

רכזת פרוייקט מתנדבים
תחום חינוך ואתרי מורשת

⁴ Klein, Kerwin Lee (2000). On the emergence of memory in historical discourse. *Representations* 69, 127-150; אצל גלבר, שם, 313.

⁵ שם, 307.

⁶ David Lowenthal (1998), *Fabricating Heritage, History & Memory* 10 (1).

הקדמה

הסתפקנו בבחינה של הדילמות העולות מהעיסוק במסר, והתעקשנו לבחור בראוי גם כשזה קשה ומקשה עלינו את העבודה. זוהי אם כן קריאה שנייה: שלא נעשה לעצמנו הנחות - גם אם הן משרתות את האג'נדה שלנו.

מבנה החוברת יכלול נושא שעלה, בירור מושגים ודיון קצר - ואז יסומנו שאלות. לא נשיב על כל השאלות, ובוודאי שלכל אתר יש שאלות שמאתגרות אותו יותר. בצד השאלות מובאות דוגמאות שעלו מהאתרים השונים ודילמות מהשטח. מטרתן להאיר ולהמחיש. חלקן מובחנות מהטקסט בכוונה, כדי לאפשר קריאה רציפה של הדיון ודוגמאות של כל צוות חינוכי מתוך מציאות ההדרכה המוכרת לו.

הערה אחרונה: הדיון במעגל ההדרכה הנוכחי חסר היה את נקודת מבטו של האוצר ושל התערוכה או התצוגה באתר. גם החוברת שלפניכם לא מקיפה את הנושא החשוב הזה, שלו הוקדש מעגל ההדרכה שהתקיים במהלך שנת תשע"ו.

אני מקווה שהחוברת תשמש מצע לדיון פורה.

בשנת תשע"ה יצאתי למסע מרתק. התבקשתי להנחות את מעגל ההדרכה בנושא מאתגר מאוד שנמצא בליבת העשייה היום-יומית שלנו. נושא שכולנו מתלבטים בו - המסר.

היו לי שותפים נהדרים למסע - כולם אנשי הדרכה ותיקים ומנוסים במוזיאונים. יחד הצפנו שאלות רבות. לא המצאנו את הגלגל. לא פיצחנו את האטום. הצפנו את השאלות שהתשובות עליהן מורכבות ושונות מאתר לאתר. עצם הדיון בהן היה משמעותי ואפשר לנו לבחון את שדה המוקשים שבתוכו אנחנו מתנהלים, את גבולותיו ומגבלותיו, ולחדד את האחריות הגדולה הרובצת עלינו כמדריכים המובילים את המבקר בתוכו.

מכאן נולדה גם מתכונת החוברת הזו: אין בה בשורה או תשובות מחץ. יש בה הצפה של הסוגיות שעלו, ניסוח השאלות וקריאה לצוותים החינוכיים להתאמץ ולהתבונן פנימה - התבוננות ביקורתית המעצימה את המודעות.

כשיצאנו לדרך היומרה הייתה לנסח קוד אתי למקצוע שלנו. המורכבות הרבה מחייבת אותנו. במהלך המסע

שירי ארליך פרסול

האם לכל סיפור יש מסר?

אנו מבקשים להביא בפני המבקר את תפיסת העולם והתפיסה הערכית שהניעו את הסיפור שאנחנו מספרים. זו יכולה להיות תפיסה ערכית חלוצית, חולמת, או ערכים כמו דבקות במטרה, חתירה לשלום, אהבת המולדת - אלו רק דוגמאות לרעיונות הנמצאים בבסיס הסיפורים שאנחנו מספרים.

מטרת אתרי המורשת היא ליצור את האתוס המכונן או להשפיע עליו.

אתוס הוא מכלול האמונות והרעיונות המנחים ומשקפים את התנהלותה של החברה. אתוס משותף יכול להתפתח כתוצאה מאירוע היסטורי ומהאמונה המשותפת לחולקים אותו בהווה כי הם עצמם ממשיכי דרכם של אבותיהם, גיבורי האירוע ההיסטורי, ונוטלים על עצמם מחויבות להמשיך ולפעול בעתיד על פי הדרך שהתוו משתפי האירוע המקורי.

- האם אנחנו יודעים לנסח את האתוס שאלינו מכוון האתר שלנו?
- האם האתוס הזה רלוונטי?

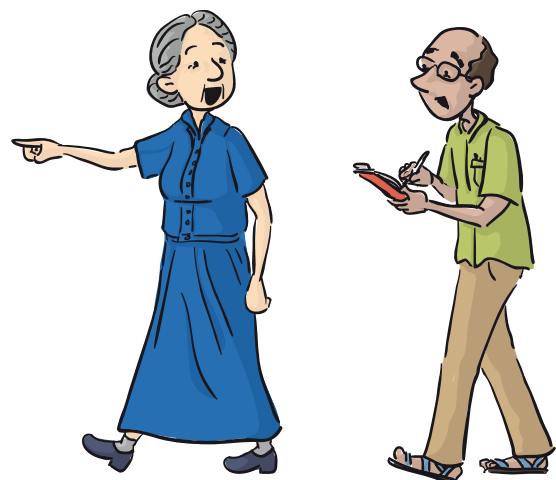
כאשר אנחנו בונים אתוס אנחנו מציבים בפני המבקר מקור השראה ויוצרים עבורו מודל להשוואה וללמידה. כלומר, אם נרצה ואם לאו - לסיפורים שאנחנו מספרים יש ערך חינוכי. זו סיבה טובה לכך שעלינו להיות מודעים ככל האפשר למסרים שנמסור בהם. אין הכוונה לומר שעלינו לספר רק סיפורים "חינוכיים" או "ראויים" - הרי גיבורי האתרים שלנו היו דמויות אנושיות שפעלו בתוך מציאות מורכבת, ולא דמויות ספרותיות בסביבה סטרילית. עלינו רק לדעת מה אנחנו מספרים.

את מסריו של מי אנחנו מייצגים? במעשה ההדרכה שלנו אנו חובשים כמה כובעים: כובע ההיסטוריון, כובע איש העדות וכובע המחנך. לעתים אנחנו מתפתים לחבוש גם את כובע הפוליטיקאי. כל אחד מהתפקידים האלה מחייב ומאתגר אותנו. ננסה לשרטט חלק מהאתגרים הללו:

בהדרכות שלנו אנחנו מספרים סיפורים היסטוריים. מקפידים להיצמד למה שהיה. לעתים קרובות אנחנו בוחרים בסיפור מסוים כדי להעביר מסר ערכי או לחדד פואנטה היסטורית. לעתים לא. לפעמים אנחנו בוחרים סיפור רק כי הוא יפה, קיטשי במידה, מייצר אצל המבקר הזדהות, מרגש. רבים מסיפורי האהבה שאנחנו מספרים הם כאלה. לפעמים אנחנו בוחרים סיפור כי הוא מצחיק, מפתיע או חושף בפני המבקר פרטים לא ידועים. כל אלה הם מניעים נכונים לבחור בסיפור כזה או אחר. אולם בל נטעה - כל סיפור שנספר טומן בחובו מסרים, גלויים או סמויים. עלינו להביא אותם בחשבון ולהיות מודעים להם.

לפעמים אנחנו מספרים סיפור שהמסר שלו גלוי למבקר - אנחנו מציינים אותו או מצביעים עליו במפורש. אז יש למבקר את ההזדמנות להגיב, גם אם בינו לבין עצמו, על הנאמר. בהרבה מקרים המסר של הסיפור שתול בתוכו, ורק מבקר חד שמיעה (מבקר תרתי משמע) ידע להגיב עליו. לפעמים אפילו אנחנו כמדריכים מתקשים לנסח את המסר. גם בסיפורים שבהם המסר מטושטש לכאורה אנחנו צריכים להיות מודעים לו, עד כמה שניתן.

בהכללה, יש שני סוגי מסרים שאנחנו מתעכבים עליהם: מסרים היסטוריים ומסרים ערכיים. המסר ההיסטורי נוגע בסוגיות הנרטיביות. אנחנו מבקשים להדגיש את הניואנס המדויק שלנו, את האמת ההיסטורית לשיטתנו. להשפיע על האופן שבו המבקר תופס את הסיפור ההיסטורי. המסר הערכי נכלל במקרים רבים במושג הרחב "מורשת":

איש העדות

במרבית המקרים, מי שהקימו את המוזיאונים הם בעלי המקוריים של הסיפור, שיש להם אג'נדה ונרטיב שרצו להנציח ולהנכיח. במעשה הקמת המוזיאון הם ביקשו לספר את הסיפור שלהם, כפי שהם הבינו אותו וכפי שחשבו שראוי להציגו לדורות הבאים.

עלינו מוטלת חובה מוסרית לשמר את הסיפור כפי שביקשו מקימי המוזיאון לספר. הם הפקידו את הסיפור שלהם בידנו למשמורת. הם הפקידו את הזיכרון שלהם בידנו לחסד או לשבט, ובידנו הכוח להעצימו או לרדדו. לקבוע כיצד הם ייזכרו ומה יעלה בגורל הסיפור שהוא הסיפור הפרטי שלהם; בגורל השם שלהם. עלינו לזכור כי זהו פיקדון יקר, ערך, ושיש לנו אחריות גדולה כלפיו. אסור שנקל בו ראש.

אבל מה זה אומר בעצם? האם אנחנו מייצגים את בעלי הסיפור? האם אנחנו סוג של תחליף? נניח שניתן היה - האם היינו רוצים שבעלי הסיפור יהיו אלו שידריכו? אולי. לא בהכרח. למדריך שאינו איש עדות יכול להיות יתרון בעל ערך: במידה מסוימת ניתן לסמן את הסיפור כמוצג המרכזי. כמו בהדרכה טובה ליד מוצג במוזיאון, גם כאן נכונה התפיסה היוצרת משולש שקדקודיו הם המוצג (הסיפור), המבקר והמדריך. המדריך הוא המתווך והמתרגם של הסיפור לטובת המבקר. יחד הם מתבוננים בו ומנסים להבין מה היה. יחד מנסים לשאול שאלות, לתהות, לעתים אפילו למתוח ביקורת או לטעון טענה. המדריך, בהיותו מתווך, הוא שיכול לאפשר את כל אלה.

כאשר המבקר מגיע למוזיאון הוא אינו בא לשמוע את המדריך, ואפילו לא תמיד את בעל הסיפור המקורי. הוא בא לשמוע את הסיפור שהמוזיאון מספר.

כאשר אנו מתייחסים לסיפור בלבד חסרה צלע רביעית ומרכזית: התצוגה, או התערוכה המודרכת; הסיפור כפי שנאצר על-ידי האוצר. לטובת הדיון שלפנינו הנחנו הנחה שאיננה תמיד נכונה, ולפיה האוצר והתערוכה עבדו בשירות בעלי הסיפור המקוריים.

- **האם בעלי הסיפור המקוריים היו "מרוצים" מהתצוגה / מהתערוכה של המוזיאון?**
- **היכן אני, המדריך, משלים את הפערים שהותירה התערוכה? האם אלה פערים המשרתים את האג'נדה של בעלי הסיפור?**

מבקר בקיא בא לשמוע איך המוזיאון מגיש את הסיפור המוכר לו. על המדריך לענות לציפייה הזו ולהיות נאמן לסיפור שהפקידו בידיו. אולם הוא אינו צריך להסתפק בזה. המדריך, בעצם היותו בן זמנו של המבקר, יכול לאפשר לו דיאלוג גלוי עם הסיפור. בזכות המרחק שלו מהסיפור הוא נגיש יותר למבקר, במידה מסוימת, כי הוא חולק איתו את חוויית הריחוק. אחת המדריכות תיארה זאת כך: "את איש העדות הם מכבדים. הם יאזינו לו בקשב רב, ישאלו שאלות. אותי הם ישאלו את כל אותן שאלות שלא היה להם נעים לשאול אותן..."

ומה קורה אם אנחנו לא מזדהים עם פרק כזה או אחר בסיפור של איש העדות/בעל הסיפור? האם מותר למדריך "לגלות" למבקרים שלא נוח לו עם מושא ההדרכה? במקרה כזה יש לתשובה כמה היבטים:

ראשית, לא טוב יעשה המדריך אם ידריך במוזיאון/אתר שהוא לא מזדהה כלל עם הסיפור שהוא מייצג. זו טענה שמצריכה הסבר: פעם אמרה לי מדריכה שעברה ממוזיאון ההגנה למוזיאון לח"י: "מה הבעיה? אני מספרת סיפור". גם אורית שחם-גובר, אוצרת בית הפלמ"ח ובהמשך אוצרת מוזיאון בגין, טענה: "אני חרב להשכיר". שתיהן מייצגות גישה המחייבת גם אותנו כמדריכים: הסיפור הוא חשוב ובעל ערך ותפקידו לאפשר לו חיים, ולא לחיות אותו. יתרה מכך - מידת ההזדהות שלנו עם הסיפור צריכה להיות ריאלית; כזו שלא מערבת בין האתמול להיום; שמאפשרת לנו התבוננות ביקורתית ולא מתנצלת. עם זאת, אם אנחנו מאמינים בכוחו של המוזיאון להשפיע - כדאי שנשפיע בכיוון הנכון לטעמנו... אחרת יהיה לנו "לא נוח עם מושא ההדרכה".

ברור לגמרי שאין אפשרות להזדהות עם הכול. גם אין צורך. עוצמתו של הסיפור ההיסטורי היא בהיותו אנושי ומורכב. גם בעלי הסיפור עצמם לא מזדהים עם הכול. אחרת הסיפור היה שטוח! גיבורינו האנושיים עשו טעויות וחטאו לעתים, לעצמם ולתפיסת עולמם. לפעמים יש פער אידאולוגי בינינו לבין גיבורינו. לפעמים היבטים שונים בתפיסת עולמם ההיסטורית כבר אינם מתאימים לתקופה שאנו חיים בה. אין צורך לטשטש את כל אלה. להפך. הפערים הללו חייבים לשמש מצע לדיון, קודם כול פנימי שלנו. מה בדיוק מפריע לנו? האם יש לנו אומץ לקרוא לילד בשמו? מה בפערים הללו משקף את רוח התקופה? מתי אנחנו משתמשים ב"רוח התקופה" כתירוץ? אילו שאלות נוקבות מעלים הפערים הללו בהקשר של תפיסת עולמנו אנו? לאחר שביררנו עם עצמנו אפשר - בזהירות - לחשוף את ההתלבטויות גם בפני מבקרים. יש סיכוי סביר שאותן

שאלות המעסיקות אותנו יכולות לאתגר גם את המבקרים שלנו. הצגת תפיסת עולם לא פופולרית או ארכאית יכולה להיות גם חשיבה אלטרנטיבית: "הנה, הם חשבו אחרת מאיתנו. אולי ננסה להתחקות אחר ההיגיון שלהם?" מותר ואף נכון יהיה למדריך למקם את עצמו בצד של המבקרים, ולהתבונן יחד איתם באמפתיה בסיפור שאינו שלו. אמפתיה היא תנאי הכרחי, במיוחד כאשר מתבוננים במבט ביקורתי.

ההיסטוריון

הזירה שמוזיאון מתמודד בה היא זירת הזיכרון הקולקטיבי ולא הזירה ההיסטורית-אקדמית (זו, כמובן, אמירה המחייבת דיון, ועוד נחזור אליה). עם זאת, מוזיאונים עדיין נתפסים, לשמחתנו, כבני סמך בתחומם. יש לנו חובה ואחריות גדולה להיצמד לעובדות ולספר סיפור מדויק מבחינה היסטורית.

מהי אמת היסטורית? האם יש דבר כזה? לשאלה זו הוקדשו אין-ספור מילים ודיונים. לא משנה מה עמדתנו בנושא - די אם נסתפק בהנחה שלמקצוע ההיסטוריון יש כללי אתיקה מנוסחים: כך למשל יצא ההיסטוריון למסע המחקר עם שאלת מחקר והשערות/הנחות מחקר. על השאלה ינסה לענות, ואת ההשערות - לאמת או להפריך. אם יצא ההיסטוריון למחקר לא עם השערה אלא עם טענה שהוא מבקש להוכיח - אז אינו היסטוריון רציני.

דוגמה נוספת: ההיסטוריון חייב להביא מובאות ולעגן כל מסקנה שלו בממצאים הארכיוניים ובעובדות. כל ציטוט שלו וכל סיפור שיביא מחויב בהערת סימוכין המפנה את הקורא למקור. יש כהנה וכהנה כללי עבודה להיסטוריון.

למדריך במוזיאון אין כללי אתיקה מנוסחים. לא תמיד אנחנו מגלים למבקר מי סיפר לנו אנקדוטה זו או אחרת, ולמען האמת - לא בטוח שאנחנו עצמנו זוכרים. בטח שמענו אותה פעם ממורה דרך או ממדריך אחר, וכנראה מעולם לא אימתנו אותה בספרים - הרי זו רק אנקדוטה לא מזיקה... ואם נתון זה או אחר פרח לרגע מזכרוננו - אז "לא נורא אם נעגל פינה", רק שלא ניתפס כלא בקיאים, ושהרצף הסיפורי לא ייפגע...

ויש סוגיות מורכבות יותר: מה אם הסיפור שאנחנו נושאים, הסיפור של בעלי הסיפור, לא עולה בקנה אחד עם העובדות ההיסטוריות כפי שאני, המדריך, מבין אותן? למי אנחנו מחויבים יותר - לאיש העדות או להיסטוריון? התשובה שנציע היא "גם וגם". אם נשוב ונניח שהמדריך הוא לא תחליף והעתק של איש העדות אלא מתווך, מתרגם ומתבונן - מותר לו גם להביע הסתייגות. חשוב שנזכור את סדר הדברים: אנחנו מחויבים לסיפור כפי שהפקידו אותו בידינו בעלי הסיפור, ואנחנו מחויבים לשמם. אנחנו מחויבים למבקר, שלא בא לשמוע הרצאה אקדמית אלא לשמוע את הסיפור כפי שהמוזיאון מגיש אותו. עוד הנחה אנחנו מחויבים להניח: קהל המבקרים הוא אינטליגנטי. אם נניח גם את ההנחה הזו - נוכל להביא את הסיפור בשם אומרו ובצדו הערה היסטוריוגרפית. נסמוך על המבקרים שיכילו את המורכבות, ואף יעריכו אותה.

לא פעם אנחנו משנים מתוך שיקול דעת את סיפור המקור: כאשר המחקר חושף ממצאים חדשים או מפריך טענה באופן מובהק - איננו יכולים להתעלם מכך. נוכל להגיד: "אז הם ראו את זה כך, כיום ברור לנו שהתמונה אחרת". כאשר הסיפור שלנו כבר לא "פוליטיקלי קורקט" - ננסה לארגן אותו באופן שהאוזן השומעת תוכל לקבלו. יש דוגמאות נוספות. עלינו לפעול מתוך שיקול דעת.

ננסה לדמיין את המפגש בין איש העדות להיסטוריון: ההיסטוריון יעמת את איש העדות עם העובדות, איש העדות יאזין היטב. חלק מהעובדות הוא יקבל. חלקן יאירו לו לפתע אחרת את מכלול חוויותיו, ויעניקו לפרטים מסוימים משמעות חדשה. חלק מהעובדות הוא ידחה בכעס או בהרהור: "אני הייתי שם ואני ראיתי את הדברים אחרת". כשההיסטוריון יתעקש וישלוף מהתיק הארכיוני את מסמך ההוכחה - איש העדות ימלמל: "אז לא ידענו את מה שאתה יודע כיום, זו חכמה בדיעבד". המפגש הדמיוני הזה משתקף בהדרכה שלנו. אנחנו אחראים

לאיש העדות ולסיפור שלו. ממרחק השנים הסיפור של איש העדות מורכב יותר, עשיר יותר, מתמודד עם רבדים שונים של ידיעה ומחקר. יהיה זה לא אחראי כלפי איש העדות להתעלם מהאמת ההיסטורית, אני מבקשת להניח שהוא לא היה מתעלם ממנה. אנו כמדריכים צריכים להתייחס גם לעדות וגם למחקר ההיסטורי. אם לא נעשה זאת, אנו עשויים להיתפס בעיני המבקרים כמי שנוקטים עמדה.

האמת, כל האמת ורק את האמת?

יש לנו אפוא מחויבות כלפי הקהל וכלפי איש העדות לספר אמת, כמו שאנחנו מבינים אותה. אבל האם עלינו לספר את כל האמת? פעם אמר לי מדריך: "לא כותבים על מצבה של אדם שבשנה זו או אחרת הוא העלים מס". זה נכון. אם בהנצחה מדובר - אזי ננציח את הראוי ולא נהלל את השגוי. הרי אנחנו מחויבים לשמם הטוב של גיבורינו. למה לנו לספר את מכלול מגרעותיהם, כישלונותיהם וטעויותיהם?

ראשית - כי זו האמת. אם אנחנו מחויבים לאמת הרי היא כוללת גם צדדים לא נעימים בסיפור. שנית - כי גיבורינו היו אנושיים. כמונו. ב"הפוך על הפוך" - דווקא לחוויה האנושית המורכבת יכול המבקר להתחבר, איתה הוא יכול להזדהות. גיבורי על - ראויים להערצה. המשגים של גיבורינו האנושיים יטשטשו אולי את רגש ההערצה שאנחנו מבקשים לעורר, אבל נרוויח באמצעותם את האותנטיות. את ההתמודדות. את מכלול הרגשות האחרים: כעס, אמפתיה, תסכול, גאווה, אופטימיות. במפגש עם גיבור אנושי נרוויח את הסיכוי שהמבקר ישים את עצמו לרגע בנעלי הגיבור. סיבה נוספת היא כי טעויות וכישלונות מעלים את סימני השאלה. וסימן השאלה הוא כלי העבודה החשוב ביותר למדריך.

ובכל זאת - אנחנו בהדרכה החד-פעמית וקצרת המועד. אם נפתח בסיפורי כישלונות וחטאים - מה הרושם שיוותר אצל המבקר? מה עם הסיפור שלשמו התכנסנו? מתי יש מקום להציג בפני המבקר חסרונות ומתי לא? התשובה לשאלה זו היא במינוחים: לא נפצח בהלקאה עצמית או בסיפור שילעג על האתוס שאנחנו מבקשים לכונן. ננסח את היוצא מן הכלל באופן שיעיד על הכלל. נוודא שגם סיפור האמת הלא נוחה משרת את המסר, או מתעמת איתו באופן שיאפשר בחינה ביקורתית שלו. נתבסס על היכולת של הקבוצה להכיל סיפור מורכב: כלומר, אם נעריך שלא כך הוא - שהקבוצה צעירה מדי, בורה מדי, לא מסוגלת לגייס אמפתיה כי היא צינית מדי - נבחר למתן את מורכבותו של

הסיפור ולשטח אותו למסרים ברורים ומדויקים. המסקנה היא שאנחנו לא מספרים את כל האמת. אין לנו זמן לכולה. אבל אנחנו לא מפחדים מכל האמת ולא נמנעים ממנה. מתי אנחנו מחויבים לספר אמת לא נעימה? כאשר השמטתה מחסירה מהמבקר מידע המשפיע על האופן שבו הוא מבין את הסיפור, או על האופן שבו הוא מפרש ושופט אותו.

כאשר השמטת פרט זה או אחר מסלפת את הבנת האמת ההיסטורית - אנחנו מחויבים להביא אותו.

אחת הדוגמאות השכיחות לכך היא ניתוק האירועים מהקשרם הרחב: הוצאת אירוע מהקשרו היא טכניקה פשוטה ומרדדת שהזיכרון הקולקטיבי חוטא בה רבות. כולם זוכרים את ה"סזון" - אולם מדוע הוא התרחש? מה הניע יהודים להסגיר יהודים? על מה נקרעו משפחות? ההקשר נעלם מהתודעה הלאומית. אם בחרנו לספר על הסזון - עלינו לספר עליו בהקשרו. כולם זוכרים את "חומה ומגדל" - ההקשר של המרד הערבי הוא שמשוטטש באופן שמעוות את הסיפור שלנו. אם בחרנו לספר על חומה ומגדל עלינו לדייק את הסיפור בהקשרו.

המחנך

עמדת המחנך שונה מהותית מעמדתם של איש העדות וההיסטוריון. אם מטרתם של השניים האחרונים היא שימור העבר והנצחתו, בבחינת "דע מאין באת", הרי המחנך רואה בסיפור ההיסטורי כלי מתודי לבניית העתיד. הוא השואל: "לאן אתה הולך?"

לסוגיית המסר החינוכי יש היבט מאקרו והיבט מיקרו: הראשון נמצא במהותו של כל מערך המוזיאונים והאתרים ההיסטוריים: הבניית אתוס וזהות לאומית. היה זה אחד העם שציין שאדם הוא סך זיכרונותיו ושיאופותיו לעתיד. הזיכרון הלאומי, האופן שבו אנחנו מספרים את הסיפור שלנו - מגדיר במידה רבה מי אנחנו. אלו הם "קורות החיים" הלאומיים שלנו. לטוב ולרע. אלו הם ההישגים הלאומיים שלנו, הטרומות הלאומיות, המחלוקות, העוצמות והחולשות הלאומיות שלנו. הנה באירוע הזה הוכחנו לעצמנו ש"אנחנו מסוגלים", וכאן, במקרה הנורא הזה, נוכחנו ש"גם לנו זה יכול לקרות". המשמעות היא: שיש "לנו" ויש "אנחנו". מרכיב השייכות הלאומית בזהות מתחזק. יש אתרים לוקאליים שבהם רכיב השייכות המקומי הוא זה שמתחזק.

כאלה הם האתרים העירוניים והקיבוציים, אולם גם הם נארגים בסופו של דבר לחלק מהסיפור הלאומי הרחב.

מכיוון שהסיפור ההיסטורי שלנו הוא רכיב משמעותי כל כך בהגדרה ובהבנה העצמית הלאומית שלנו, עלינו להתייחס לעבודת ההדרכה במוזיאון בכובד ראש. הסיפור שאנחנו מספרים למבקרים יצטרף לפאזל התובנות והדימויים הלאומיים שלהם, המילים שנבחר להשתמש בהן ינסחו עבורם את אותו זיכרון לאומי. ובמובן זה אנחנו מנסחי האתוס הלאומי.

האתוס, בהקשר זה, יהיה סל הערכים ותפיסת העולם המכוננת של החברה, כפי שהוא מיוצג בנרטיב שלה. האופן שבו אנחנו מתייחסים לסיפור ההיסטורי שלנו משקף את האתוס שלנו. ניסוח הנרטיב המכונן משקף את האתוס, וגם מנסח אותו ומארגן אותו. כלומר המעשה החינוכי הוא (א) חיזוק הזהות והשייכות הלאומית; (ב) ניסוח האתוס הלאומי המכונן.

יש היבט חינוכי נוסף, (המיקרו): כל אותם מסרים ערכיים שעומדים מאחורי הסיפורים שאנחנו מגישים למבקר. באמצעותם אנחנו מנסחים את הראוי והופכים את גיבורינו למקור השראה. עוצמתו של הסיפור ההיסטורי נגזרת מהיותו סיפור שקרה באמת - לאנשים אמיתיים, בנסיבות אמיתיות, שבחרו בחירות והתמודדו עם שאלות אמיתיות. בהיותו סיפור אנושי אמיתי הוא מורכב ורווי היבטים ורבים - כמו החיים והבחירות של כל אחד מאיתנו. אין "חורים בעלילה", אין "טוויסט מפתיע", אין מעשה נטול הקשר. אבל יש התלבטות ודילמה, יש כוונה שלא תמיד הייתה טהורה, ואם הייתה טהורה אזי לא תמיד היא התממשה; ואם היא התממשה - אז לא תמיד על הצד הטוב ביותר. כי הרי

מדובר בסיפורם של אנשים אמיתיים, גם אם בנסיבות חיים שונות. כאשר גיבורינו האמיתיים מצליחים לבחור בחירה שהיא ראויה לדעתנו, לממש אותה במעשה ואף להצליח בו - זו כבר סיבה טובה לספר עליה ולקבל מהם השראה.

סיפור מעורר השראה הוא אחד הכלים החינוכיים שהסיוור במוזיאון מאפשר. אבל לא כל סיפור הוא מעורר השראה. יש סיפורים שהערך החינוכי שלהם הוא בהזדמנות לבחון סיטואציה מורכבת ורגישה בשדה רך ופחות טעון: במקום להתבונן בקורות אותנו "כאן ועכשיו" - אפשר לבחון מקרה דומה שהתרחש "שם ואז".

סיפורה של חנה סנש הוא סיפור על מכלול הבחירות שבחרה ואלה מעוררות השראה. סיפורם של מורדי הגטאות גם הוא סיפור מעורר השראה. גיבורי הסיפורים הללו התמודדו עם דילמות קשות, קיבלו הכרעות קשות ועמדו בהן. הדיון בשאלה כיצד התגברו על המחלוקות האידאולוגיות בין התנועות השונות שחברו לאי"ל וויתרו על הנפת הדגל, וכן איך ולמה לא השכילו לאחד כוחות עם אצ"י, הוא דיון המהדהד שאלות אקטואליות הרלוונטיות גם להיום.

אפשרות זו יונקת מההנחה שכל ביקור במוזיאון מזמן את ציר ההשוואה בין אז להיום. כל מפגש עם סיפור אנושי - בספרות, בקולנוע, במוזיאון, בוודאי מפגש עם הסיפור האנושי שלנו - יש בו כדי לזמן את ההשוואה בין גיבורי העבר אלינו, וזו ניצבת כמראה משקפת. לא די בכך שאנחנו מתבוננים בקורות ההיסטוריים ובסיפור העבר שלנו, אנחנו מתבוננים למעשה גם בעצמנו כיום. הביקור במוזיאון ההיסטורי מייצר חוויה של שיח בין-דורי -

אם נרצה ואם לא נרצה. בשיח זה צפים רגשות: אשמה, אחריות, כעס, תסכול, שעמום, גאווה, שייכות והמשכיות. תהיה זו בחירה של המדריך אם לאפשר למפגש הזה להתקיים על פני השטח, אם לזמן אותו להדרכה או להניח לו להתקיים במידה ובאופן שהוא מתקיים אצל כל אדם באופן טבעי.

נציע אפשרות לזמן את ציר ההשוואה להדרכה באופן מסקרן, חינוכי ואחראי: נעמיד במרכז ההדרכה, או הסיפור שלנו, התמודדות המעסיקה את המבקרים כיום, מעסיקה אותם מאוד, אולי אפילו כואבת. זו יכולה להיות סוגיה אישית כמו דינמיקה בעייתית בכיתה, מפגש בין שונות בקבוצה, קושי עם המערכת הבית-ספרית וכו', וזו יכולה להיות סוגיה ציבורית במישור הלאומי, פמיניסטי, סקטוריאלי, או סוגיה אחרת הנוגעת לבטן הרכה של המבקרים. נעז לגעת בשאלות אמיתיות בהדרכה שלנו. נביא בפניהם התמודדות היסטורית שזימנה שאלות דומות.

זהירות! איש מן מהמבקרים שלנו לא בא למוזיאון כדי לנתח את המציאות העכשווית. הביקור במוזיאון אינו שיעור אקטואליה ולא שיעור חברה. אין לנו שום יתרון יחסי על המבקר בהבנת ההווה. ולא יהיה שום ערך להדרכה שלנו אם היא תעסוק ב"כאן ועכשיו".

מה שאנחנו יכולים לעשות הוא לספק למבקר דיון או התבוננות בתהליכי קבלת החלטות, בדינמיקה חברתית, בהתמודדויות אישיות או לאומיות של אנשים אמיתיים בנסיבות היסטוריות. ההתבוננות בדינמיקה ההיסטורית מאפשרת עיסוק בחומרים האנושיים הכואבים ביותר באופן טעון פחות, שכן מדובר באירוע היסטורי ומעובד. עיסוק שכזה עשוי להאיר למבקר משהו על מציאות חייו ועל בחירותיו שלו עצמו. התחקות אחר היגיון או מהלכים של אחרים יכולה, אולי, לעורר במבקר מחשבה חדשה, זווית שלא ראה או אמפתיה לצד השני. לאלה, גם אם יהיו מינוריים, יש ערך חינוכי גדול.

ציר ההשוואה עובד גם הפוך. כאשר המבקר מזהה בסיפור ההיסטורי אלמנט המוכר לו ממציאות חייו - קל לו יותר להבין את גיבורי הסיפור, להזדהות עמו ולהתחקות אחריהם. ציר ההשוואה הוא עבור המדריך כלי עבודה ליצירת עניין והבנה מעמיקה יותר של החוויה האנושית ההיסטורית. יתרה מכך, מציאת ציר מפגש בין המבקר לגיבור הסיפור יכולה אפילו להעניק לו יתרון על המדריך בהבנה או בהזדהות עם

המקרה ההיסטורי, כך למשל, בסיפורי קרבות היסטוריים דוגמת הקרב על באר שבע במלחמת העצמאות, חיילים קרביים שלחמו במבצע "צוק איתן" הם בעלי יתרון על פני המדריכה החיילת ביכולתם לחוש את הפרופורציות והחוויה של מערכה במרחב עירוני עוין. תלמידים מקיבוץ בערבה יוכלו להזדהות אינטואיטיבית עם החוויה החלוצית בחנייתה הרחוקה והמבודדת טוב יותר משיעשה זאת המדריך התל-אביבי. ככל שנצליח כמדריכים לזהות את היתרון של המבקרים עלינו בהבנת החוויה ההיסטורית כך נוכל לגייס אותם להתבוננות מעמיקה. אם הם יצליחו להאיר לנו נקודת מבט שחסרה לנו, נרוויח פעמיים: גם נהיה עשירים יותר בעצמנו, וגם ניצור מרחב חינוכי משמעותי: נהפוך את המבקרים לשותפים.

את הנאמר לעיל יש לסייג בשתי הסתייגויות: ההסתייגות הראשונה - עמידתו של המדריך על המשמר מפני השוואות לא מדויקות - והרי ההשוואה לעולם לא תהיה מדויקת. הסכנה בשימוש בציר ההשוואה היא חטא האנכרוניזם, כלומר שיפוט העבר לפי הנורמות של היום. זו אחריות שלנו, המדריכים, שהסיטואציה ההיסטורית נתונת בהקשרה ההיסטורי. היא יכולה, וכדאי, שתהדהד שאלות מוכרות, אבל גם למבקרים חשוב שגבול ההשוואה יהיה ברור.

סיפורן של נשות השומר מעורר תרעומת על המרחב הגברי שהיה חסום בפניהן. לעומת זאת, סיפורה של מניה שוחט נשמע כיום כמעט מובן מאליו. עלינו להזכיר למבקר שהסיפורים התרחשו לפני מאה שנה, במרחב ערכי שבו הנשים היו מודרות מהמרחב הציבורי כולו, בוודאי מהמרחב הביטחוני...

ההסתייגות השנייה היא במינוחים - לציר ההשוואה יש שני צדדים. דווקא כאשר זה מצליח, כשהמבקרים עושים את הקישורים, כאשר החוויה האנושית עומדת במרכז, דווקא שם, כאשר ההתעניינות גוברת, גדל הפיתוי של המבקרים, ולעתים גם של המדריך, לעסוק ב"כאן ועכשיו". תפקידו הטבעי של המבקר יהיה להשתמש בציר ההשוואה כדי להאיר את מציאות חיי. תפקידו של המדריך, גם של המחנך, הוא להשתמש בציר ההשוואה כדי להבין טוב יותר את הגיבור ההיסטורי. הסוד הוא, כאמור, במינוחים.

הפוליטיקאי

מוזיאונים הם ארגונים פוליטיים. פוליטיים במובן העמוק של המושג: המוזיאון מייצג קבוצת כוח הנאבקת על מעמדה בזיכרון, ומעמדה בזיכרון הלאומי מושפע גם ממעמד נושאי הזיכרון וממשיכיו במציאות הפוליטית האקטואלית. כפי שכבר הזכרתי - המוזיאון מבקש להשפיע גם על האתוס המכוון, על האופן שבו הוא משקף את התפיסה הערכית הלאומית ואת סדרי העדיפויות שלנו כחברה. זהו מעשה פוליטי. מה משמעות הדבר לגבינו המדריכים?

פוליטיקה היא זירה יצרית העוסקת ב"כאן ועכשיו". אנחנו לא. אנחנו מחויבים לסיפור שבעלי הסיפור הפקידו בידינו, ולהקשר ההיסטורי שבו הוא התרחש. גם אם אנחנו עצמנו אנשים פוליטיים, כמדריכים עלינו להיות זהירים מאוד. עלינו להיות מודעים לכך שאנחנו פועלים בזירת המאבק הפוליטי על הזיכרון. לא להיות תמימים וגם לא להיות מם. לברר ולברור את הסיפורים שמזדמנים לפתחנו ולזהות מה מניע אותם, לוודא שהמטרה הפוליטית לא הכשירה סילוף או שקר, לא הפכה את הטפל לעיקר, ולא הפכה את המשני למרכזי. יש נטייה טבעית להאיר סיפור המשרת את האג'נדה והמסר שאנחנו מבקשים למסור. גם אם אנחנו מקפידים מאוד לבסס כל סיפור על העובדות ההיסטוריות ולאמת אותו בספרים - נשאלת שאלה נוספת: האם הסיפור שבחרנו אכן משקף את הפרופורציות של האמת ההיסטורית? האם המציאות של בעלי הסיפור ותפיסת עולמם "אז ושם" אכן

מיוצגים בסיפור שבחרנו, או שמא זהו מקרה יוצא מן הכלל שאינו מעיד על הכלל? עלינו להיזהר מסיפורים המשמשים לנו עלה תאנה לטובת מטרות פוליטיות במאבק על הזיכרון. רבים מהאתרים שלנו עוסקים בהיסטוריה פוליטית - באישים פוליטיים, במחלוקות פוליטיות, באירועים פוליטיים. מכיוון שכך - רבים מהאתרים מזוהים עם צד זה או אחר של המפה פוליטית. הקהל המבקר באתרים חשוף לכך, והניסיונות של מרבית האתרים להתנער מהזהות הפוליטית שלהם נידונו לכישלון. התיוג הפוליטי מפעיל את המבקר. לעתים נדמה כי המבקרים מבקשים לחשוף את התיוג הפוליטי כדי לדעת מראש אם הם "רשאים" להזדהות עם הסיפור, או שמא תפקידם הוא להתנגד...

מול התנגדות שמקורה בזהות מחנאית יש למדריך שלוש אפשרויות פעולה:

האפשרות הראשונה היא להיכנס לעימות עם המבקר; להוכיח לו שבוויכוח הפוליטי ההיסטורי הקול שהאתר נושא הוא קול בעל ערך, שלא לומר - צודק. עימות כזה, אם הוא נעשה ברוח טובה, יכול לשאת רווח: הוא מייצר חוויה אמוציונלית ולהט, ומכניס חיים להדרכה. הוא משחזר את החוויה ההיסטורית בהווה באופן שמאתגר את המבקר. במקרים רבים זו הזדמנות להפגיש את המבקר עם עמדה היסטורית שהוא לא היה חשוף לה עד עתה, ולחווית הגילוי הזו נלווית חוויה מתקנת של מפגש חיובי עם האחר ("מתברר שהימנים/שמאלנים האלה הם די נחמדים/אינטליגנטיים וכו'..."). ברם יש גם מה להפסיד: העימות מרחיק. הוא מסמן את המבקר "מחוץ למחנה" ומונע ממנו את האפשרות והזכות להזדהות עם הסיפור והאתוס שאנחנו מבקשים לכוון ולהיות חלק מהם. עימות שגולש להתנצחות עלול להכשיל לחלוטין את המטרה של המוזיאון וליצור במבקר אנטגוניזם.

האפשרות השנייה היא למצוא את המכנה המשותף. לנסות ולזהות ערוצים אחרים שדרכם יכול המבקר להזדהות עם הסיפור או למצוא בו רלוונטיות, למשל: שיח מגדרי (פמיניסטי או גברי), חוויה גילית (כמו חוויות נעורים או חוויה הורית), מאפיין מקומי או תרבותי משותף. ערוצי הזדהות אלטרנטיביים חוצים מחנות ויכולים להאפיל על ההבדלים. זוהי דרך טובה לשכנע את המבקר שהוא למעשה חלק מהאתוס, ושהמחנאות אינה במקומה. לפעמים זה נכון, הרי כבר חלפו שנים רבות מאז האירועים המסופרים, ולעתים ההבדלים המחנאיים הם ארכאיים ואינם נאמנים לאג'נדות ההיסטוריות.

אולם, אם ההבדלים המחנאיים אינם ארכאיים ועודם קיימים, אזי החשש הטמון בבחירה לטשטש אותם הוא בהשטחת הסיפור ובהצבת המסרים המשניים במרכז - על חשבון המסרים המרכזיים של האתר. מלכודת שכיחה למדי שמדריכים נופלים אליה היא הצורך לרצות את המבקר, ובשם המכנה המשותף או החשש מעימות מוגשת למבקר הדרכה "מתנחמדת" שמתחנפת אליו או מתנצלת באוזניו. הניסיון להתנחמד עלול לגבול בהשטחת הסיפור ובטשטוש העמדות ההיסטוריות - אולי נרוויח את ההזדהות של המבקר, אבל נראה שאם גיבורינו ההיסטוריים היו שומעים זאת הם היו נעלבים.

האפשרות השלישית להתמודד עם התנגדות הנובעת מזהות מחנאית היא לפנות ולהזכיר את מעגל הזהות הלאומי המשותף. לזהויות המשנה המחנאיות יש זהות על, לאומית, המכילה את כולם. רוצים או לא רוצים - הסיפור שלנו, המשותף, מורכב ממכלול זהויות המשנה והנרטיבים. כשותפים לסיפור הרחב אפשר לצפות מהמבקר להניח שגם הסיפור של "מחנה"/"סקטור" או קבוצה שהוא איננו נמנה עמם הוא חלק מהביוגרפיה הלאומית שלו, ויש לו אחריות כלפיו. בין שהוא גאה בסיפור ובין שהוא נבוך ממנו - זה סיפור המשתקף במראה הלאומית הפרטית שלו, ולכן כדאי שיכיר, יכיל, ישאל, יכעס - כלומר יפתח כלפיו יחס אקטיבי. זוהי הזמנה למפגש בין זהויות ונרטיבים שיש בו יסוד אותנטי של שותפות וחקירה משותפת. זו הזמנה למורכבות. כל אחת משלוש האפשרויות להתמודדות עם התנגדות שמקורה בתיגוף פוליטי - לגיטימית. אלו הם כלים העומדים לרשותנו, ועלינו לזהות איזה מהם יהיה אפקטיבי יותר ומשמעוטי יותר למבקר העומד מולנו.

כשהאקטואליה נכנסת להדרכה

חוויית מהשטח: אי אפשר לספר על ההעפלה בלי שמישהו מהקהל יזכיר את סוגיית הפליטים של היום; אי אפשר לספר על המחתרות בלי שמישהו ישאל אם זה כמו החמאס; סיפורי ההתיישבות החלוצית מעלים מיד השוואה להתיישבות ביהודה ושומרון.

למה זה קורה, ומה עושים עם זה? נקודת המוצא המחייבת אותנו היא שהביקור במוזיאון או באתר מתרחש בהווה. כאשר אנחנו רואים סרט או קוראים ספר טוב אנחנו יכולים לשכוח לרגע מההווה, לצלול פנימה לעולם הנטווה לפנינו ולהיסחף איתו למציאות אחרת. חוויית המבקר במוזיאון אינה כזאת. מדובר בחוויה אוורירית יותר, חדירה. למעשה

היא חדירה לשני הכיוונים. היות שמטרתו של כל אתר ומוזיאון היא להשפיע על הזיכרון בהווה - אנחנו מספרים את הסיפור באופן שיהיה רלוונטי לזיכרון של המבקר העומד לפנינו. רלוונטיות משמעה דיפוזיה של רעיונות, דיפוזיות של גבולות הזמן המשרתות את המטרה. אולם אליה וקוץ בה - הרלוונטיות מכניסה את ההווה לסיפור ההיסטורי, ומבלבלת.

היבט נוסף: כדי שהמבקר יהפוך את הסיפור לשלו (כלומר יזדהה איתו או יפתח כלפיו יחס אקטיבי אחר) עליו לגולל את הסיפור בשפתו, באמצעות ההקשרים המוכרים לו מעולמו. גם פעולה זו, הטבעית והמבורכת, מזמנת את ההווה לתוך העבר.

ומכאן נטען כי מסובך ככל שזה יהיה, חוויית הביקור במוזיאון מתרחשת בהווה, ועיקרה הוא המפגש בין ההווה לסיפור: מפגש בין המבקר והמטען עמו בא לבין הגיבורים והאירועים ההיסטוריים. המוקש הגדול הוא, כאמור, האנכרוניזם - שיפוט העבר במונחים של ההווה. נרחיב מעט את ההתבוננות בתופעה:

היבט אחד שלה הוא ההשלכה לאחור של הבנת המציאות הנהוגה כיום. יחסי ישראל והעם היהודי בתפוצות הם דוגמה טובה לכך: מדינת ישראל רואה את עצמה כיום כאחראית לגורל העם היהודי ולכל יהודי באשר הוא. באופן טבעי, המבקר הישראלי הממוצע מתקשה לדמיין אחרת: איך לא נחלץ היישוב לעזרת הגולה? דוגמה נוספת היא מקומה של הציונות הדתית במרקם החברתי: הדומיננטיות של המגזר בהווה מקשה על הבנת הפרופורציות של הסיפור ההיסטורי. גם ברובד הערכי יש אנכרוניזם אקטואלי. לדוגמה: הפנמת הקודים של מוסר הלחימה בעשורים האחרונים מציבה אתגר גדול בפני המבקש לספר על מלחמת העצמאות, שכן אז, בשלהי מלחמת העולם השנייה, היו נהוגות נורמות מוסר אחרות.

היבט שני של האנכרוניזם הוא הידיעה בדיעבד. אנחנו יודעים הרבה יותר ממה שידעו גיבורינו בזמן ההתרחשות ההיסטורית. למשל: אנחנו יודעים מהי המציאות שיצרה ההתנתקות מחבל עזה, מה עלה בגורל המפונים ומה נוצר במציאות הפוליטית בעשור שאחרי. מקבלי ההחלטות ונושאי דגלי הוויכוח הציבורי בן הזמן לא ידעו כל זאת כשנקטו עמדות. דוגמאות נוספות: אנחנו יודעים כיום לנתח היטב את מכלול התמונה המודיעינית ערב מלחמת יום

כיפור. אנחנו יודעים אילו קונספציות כשלו במבחן אמת, מי היה תמים ואת מי הוליכו שולל. הידיעה בדיעבד משפיעה על השיפוט שלנו את המעשה ההיסטורי - מי שהימר והצליח היה אמיץ ובעל חזון, ומי שהעז וכשל - היה פזיז במקרה הטוב.

היבט שלישי, והוא מורכב במיוחד, הוא השיפוט של ההווה בנורמות של העבר. גם זה קורה. לפעמים המבקרים "שוכחים" שמאז שהסיפור שלנו התרחש עברו שנים רבות וחלה התפתחות רבה. דוגמה טובה לכך היא חוויית המצור: החוויה במלחמת העצמאות פוגשת את מצוקת הביטחון האישי והלאומי בימינו. התגובה השכיחה של המבקר: "איך עברו שבעים שנה ואנחנו עדיין באותו המקום...?" צריך להזכיר למבקר שאכן עברו שבעים שנה, ושלשמתנו אנחנו ממש לא באותו המקום, הרי יש לנו מדינה חזקה. דוגמה נוספת: הסיפור על אצ"ל או לח"י, שהיו ארגונים בעלי אג'נדה עצמאית ואלטרנטיבית לזו של הנהגת היישוב, פוגש קהל שחי את הנאמנות למנגנון הדמוקרטי ולעתים מתוסכל ממנו. האם סיפור אצ"ל מעודד את נטילת החוק לידיים - בוודאי שלא. האם קבוצות מבקרים מסוימות עלולות להתבלבל ולפרש את המסר ככזה - אם לא נהיה מדויקים באופן שבו אנחנו נוטעים את הסיפור בהקשרו - יש חשש שכן. בשתי הדוגמאות המבקר מבקש לומר משהו על ההווה. הוא מתעלם מהשוני בהקשר ההיסטורי ומההבדלים ברוח התקופה. השוואה מסוג זה משטחת, מעוותת ומטשטשת את הסיפור ההיסטורי. תפקידנו לוודא שההבדלים הללו ברורים.

בעיה נוספת שהשוואה כזו מעוררת היא עצם קיומו של מסר שלא התכוונו לו. על זה אין לנו באמת שליטה: אין לנו שליטה איפה פוגש הסיפור שלנו את המבקר, ובוודאי שאסור לנו לשנות את הסיפור בהתאם לאופן שבו אנחנו חוששים שיפגוש את המבקר. זה מחוץ לתחום אחריותנו ומחוץ לגבולות המנדט שלנו במוזיאון ובאתר. לא נותר לנו אלא להיות מודעים לכך שהמבקר מופעל גם באופן הזה.

מחשבה על הצורך בדרמה

כדי שסיפור יהיה מעניין צריכה להיות בו התרחשות. התפתחות דרמטית. מספר הסיפורים יוסי אלפי ניסח את מבנה הסיפור הדרמטי: אקספוזיציה - קונפליקט - סיבוך הקונפליקט - פתרון. זה נכון בוודאי גם למושאי האתרים שלנו - לולא היו גיבורינו בעלי סיפור דרמטי שהם ייחסו לו חשיבות, לא היה לנו מוזיאון להדריך בו.

במקרים רבים הקונפליקט הוא בין בני האדם גיבורי הסיפור: מלחמה, מחלוקת, קובעי מדיניות ומתנגדיה וכו'. לעתים הקונפליקט הוא לא בין בני אדם. לעתים הוא בין הגיבור לבין התנאים שהוא פועל בהם או בין הגיבור לחלום שהוא חולם. לעתים הקונפליקט מתואר כקונפליקט ולעתים - כהתמודדות או כמסע. בכל מקרה, כדי שיהיה סיפור חייב להיות מרכיב "לא מובן מאליו", היוצא מתחום השגרה.

שאלה טובה היא כמה רחוק צריך ללכת עם זה? תופעה מוכרת היא שמתוך הרצון לרגש אנחנו בוחרים סיפורי קצה. אנחנו אוהבים שהגיבורים שלנו מתמודדים התמודדויות קשות מנשוא, שיש אקשן, ואם אפשר שמישהו ימות בסוף - זה יבטיח שהקהל יישאר מרותק ואולי אפילו ימחה דמעה. אנחנו מתמודדים עם סף גירוי הוליוודי. סיפור גבורה "רגיל" עלול להיות משעמם... כדאי להיות מודעים לכך שגם זה מסר. נוסף לכך, יש לשים לב: לפעמים הדרמה מושכת את תשומת לבו של השומע על חשבונם של המסר או הערך המרכזי של הסיפור שרצינו להעביר.

גם הרצון לחדש ולהפתיע את קהל השומעים עלול לחטוא לעניין. חשוב לוודא שהמבקר אכן בקיא בסיפור הבסיסי לפני שננסה להרשים אותו בידע ובפרטים עסיסיים. לא פחות חשוב לוודא שהחידוש לא מקבל אצל השומע נפח המעוות את המסרים ההיסטוריים או הערכיים המרכזיים שהסיפור נושא. נבטח בסיפור שלנו ונזכור שאותו המבקר בא לשמוע.

סיכום וקריאה להדרכה דיאלוגית

ניסוח סבך הנאמנויות של המדריך אינו מתיימר להתיר אותו. לעולם יתקיים המתח בין הנרטיב של בעלי הסיפור, האמת ההיסטורית כפי שאנחנו מבינים אותה, המסר החינוכי שאנו מבקשים למסור והמציאות האקטואלית שהוא פוגש. זהו האתגר הגדול בהדרכה באתר, וממנו נגזרת ההבנה כי אכן כל מפגש הוא ייחודי וכל הדרכה היא סובייקטיבית. בתפיסת העולם ששורטטה לעיל יש קריאה למודעות ולשיח פנימי אקטיבי, ובצדה גם ניסיון לשרטט את הקווים האדומים.

את תפיסת העולם אנחנו מבקשים לתרגם גם לתפיסת הדרכה - ההדרכה הדיאלוגית. זו המניחה שבין המבקר לבין הסיפור ההיסטורי יכול להתקיים דיאלוג אקטיבי. דיאלוג אקטיבי משמעו לאפשר למבקר ליצור יחס כלפי הסיפור, ולא רק זאת - לתת למבקר את ההזדמנות לאמץ אותו לתוך השיח הפנימי שלו - להשתמש בו, להתעמת אתו, להתבונן באמצעותו על עצמו: על עצמו ההיסטורי ועל עצמו שבהווה. זו תפיסת הדרכה שמחייבת אותנו לחדד כמה מיומנויות ודגשים:

המיומנות הראשונה והחשובה היא מיומנות השיחה: שנים נתפסה ההדרכה כאמנות במה. המדריך נתפס כשחקן כריזמטי שצריך "להחזיק" את הקהל. אני מציעה להוסיף למיומנות הזו מודל צנוע יותר של שיחה. המדריך אינו המוצג, הוא גם אינו הסיפור. תפקידו הוא ללוות את המבקר, להאיר, לתווך, לאפשר לו עצמאות. נכון שבמרבית האתרים תפקיד המדריך הוא קודם כול לספר למבקר את הסיפור. אם מיומנות השיחה תתווסף לאמנות הסיפור - אז נוכל לאפשר דיאלוג.

כדי שתתקיים שיחה אנחנו חייבים להקשיב. הקשבה פעילה היא תנאי הכרחי. עלינו להקשיב למבקר ולזהות את נקודות המפגש שלו עם הסיפור. מדריך טוב ישער טרם ההדרכה מהן נקודות המפגש הרלוונטיות ויתאים את ההדרכה לקהל היעד. מעטים המדריכים המיומנים דיים כדי להמשיך בפעולה זו של התאמת ההדרכה למבקר - תוך כדי ההדרכה עצמה. אנחנו עסוקים כל כך בלספר ולהרשים שאנחנו שוכחים להקשיב. לא נוכל לדייק את ההדרכה שלנו אם לא נקשיב.

שני כלים עומדים לרשותנו כדי לאפשר שיחה בתוך ההדרכה: כלי אחד הוא מהותי וכבר נדון, והוא סימן השאלה. אם נשאל שאלות יתכן שנוכל לאסוף רמזים, ולפעמים יותר מרמזים, על נקודות המפגש של המבקר עם הסיפור שלנו. נוכל להעצים את המפגש במדרש משותף. נוכל לזמן למבקר הזדמנות לדיאלוג. כלי שני הוא פשוט יותר, כמעט טכניקה: עלינו להשאיר למבקר רווחים שיוכל להיכנס דרכם: רווחים בין משפט למשפט (זה קורה באופן טבעי במעבר בין מוצגים או פינות שונות באתר), רווחים בין רעיון לרעיון, רווחים בין הסיפור לבינינו כמייצגים הבלעדיים שלו. במלים פשוטות: "לשחרר", הסיפור הוא לא רק שלנו...

מיומנות שנייה שיש לחדד היא הכנות והאמפתיה - מתוך אהבה רבה לגיבורינו אנחנו יכולים להרשות לעצמנו להיות כנים ביחסנו אליהם. יותר כבני משפחה שלהם, פחות כסוכני שיווק שלהם. מתוך אהבה למבקרים כדאי שנשאל בכנות, נקשיב בכנות, נענה בכנות. ובאמפתיה. אם נצליח ליצור אווירה של אמון וביטחון גם המבקר ירגיש בטוח לגשש את דרכו בסיפור ולהפוך אותו לשלו.

לא תמיד זה מצליח. טבעם של השיחה והדיאלוג הוא שיש להם שני צדדים. לא נוכל לכפות על המבקר דיאלוג - רק לאפשר לו את ההזדמנות ואת הקרקע. הדרכות רבות מסתיימות בהרגשה שהמבקרים היו פסיביים והקשיבו בנימוס לסיפור שסיפרנו. דיינו. הרי זה הישג לא מבוטל בכלל.

אם הצלחנו לייצר שיחה ודיאלוג משמעותיים בין המבקר לסיפור - קסמנו קסם!

בהצלחה!